Tomasz Gábor
Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet

A sokszínű magániskolák

A rendszerváltás után jelentek meg, majd gomba módra kezdtek el szaporodni Magyarországon a magániskolák és magánóvodák (a nem állami, nem egyházi közoktatási intézmények). Létszámuk mára stabilizálódni látszik; szektoruk ugyan jóval kisebb az önkormányzatinál, de az egész országot és valamennyi képzési formát lefedik, különböző társadalmi csoportokat érnek el, így fontos funkciót töltenek be a közoktatás egészén belül. Mindezek dacára – egy több mint tíz évvel ezelőtti kivételt leszámítva – soha nem képezték átfogóbb vizsgálat tárgyát. E hiányt felismerve végeztem egy országos felmérést 2006-ban. Jelen tanulmányban a magánszektor sokszínűségére helyeztem a hangsúlyt. Három szempont (képzési kínálat, pedagógia, „tandíj" megléte vagy hiánya) szerint a magánintézmények négy nagyobb csoportját különböztettem meg. Nem tekintem teljesnek vagy véglegesnek a bemutatott csoportosítást, de úgy vélem, jelentős segítséget nyújthat az érdeklődőnek egy első eligazodáshoz a magániskolák heterogén világában.

Bevezetés

A közoktatáson belül az állami és a nem állami szektor(ok) összehasonlító vizsgálatának igen hálás és talán egyik legtöbbet kutatott terepe az iskolai eredményességi mutatók összevetése. Az ilyen jellegű felmérések több évtizedes múltra tekintenek vissza. Coleman és munkatársai ma már klasszikusnak tekinthető elemzései óta (*Coleman*, *Hoffer* és *Kilgore*, 1982; *Coleman* és *Hoffer*, 1987) számtalan tanulmányban foglalkoztak a témával. A vizsgálatokat a kezdetekben főleg az Amerikai Egyesült Államokban folytatták, de a kilencvenes évek óta egyre többen vállalkoztak Európa és más kontinensek különböző országaiban is hasonló jellegű kutatásokra. Ezek eleinte egyes országokra szorítkoztak, de később, ahogy egyre nagyobb számban álltak rendelkezésre a hasznosítható adatok (például a PISA-vizsgálatok eredményei), nőtt az országok közötti, komparatív vizsgálatok száma is (például: *Somers*, *McEwan* és *Willms*, 2004 [Latin-Amerika]; *Dronkers* és *Robert*, 2003 [Európa]).

A korai vizsgálatok egyértelmű minőségi különbséget mutattak ki a nem állami szektor javára (*Coleman* és *mtsai*, 1982; *Coleman* és *Hoffer*, 1987; *Chubb* és *Moe*, 1990). Az eredményekre többféle magyarázat született. Coleman és Hoffer a nem állami iskolák (az USA-ban ezek leginkább egyházi intézmények) tanulói eredményességében megmutatkozó előnyét a diákok, szülők magasabb „társadalmi tőkéjével" hozta összefüggésbe. *(1)* Mások a magániskolák jobb minőségét a diákság eltérő összetételével magyarázták, vagy az intézmények jobb infrastrukturális helyzetét, tanulási körülményeit emelték ki. Születtek olyan elméletek is, melyek szerint az okok leginkább az eltérő iskolai légkörben, esetleg a nagyobb intézményi autonómiában rejlenek (a különféle hipotézisek összefoglalásához lásd például: *Sørensen* és *Morgan*, 2000).

Ezt az egyértelműen feltárni vélt különbséget a két szektor között, vagyis azt, hogy a független és/vagy egyházi iskolák kimeneti mutatói jobbak, mint az állami iskolákéi, sokan már évekkel ezelőtt hevesen támadták (például *Glass*, 1997). A kritikák leginkább arra irányultak,

hogy az adatok egyszerű összehasonlítása semmit sem ér a családi háttér figyelembevétele nélkül. Ezeknek a kifogásoknak tesznek eleget ma már azok a kutatások, amelyek az úgynevezett hozzáadott értéket is bevonják az összehasonlítandó mutatók közé. Változatlanul nem alakult ki teljesen egységes álláspont a kutatók között a szektorok közötti hatékonyságkülönbségeket illetően, de az újabb vizsgálatok eredményei – például Dronkers és Robert (2003) szerint – a következőképpen foglalhatók össze: Az államilag támogatott magániskolák általában hatékonyabbak, mint az államiak. Az államilag nem támogatott magániskolák viszont többnyire gyengébbek, mint az állami iskolák, de ez a különbség csak akkor jelenik meg, ha az iskolák társadalmi és kulturális összetételének különbségeit kiszűrjük.

Az intézmények előbb említett, fenntartói forma szerinti három csoportra bontása igen bevett gyakorlatnak számít a szakirodalomban. Maga a triász (1. állami iskolák; 2. államilag támogatott magániskolák vagy 'private government-dependent schools'; illetve 3. független magániskolák vagy 'private independent schools') – bizonyos megszorítással – jól alkalmazható a magyarországi közoktatásra is, amennyiben az állami iskoláknak az önkormányzati fenntartású iskolákat, az államilag támogatott magániskoláknak az egyházi iskolákat, a független magániskoláknak pedig a nem állami, nem egyházi iskolákat *(2)* feleltetjük meg. Az említett megszorítás lényege, hogy nálunk a magánszektor sem tekinthető teljesen függetlennek, hiszen a tanulói normatíva révén a magániskolák is részesülnek állami támogatásban – igaz, ez az egyházi intézményeknek nyújtott kiegészítő támogatás elesése miatt azoknál lényegesen alacsonyabb. *(3)*

Nem vitatva ezeknek a vizsgálatoknak a fontosságát, tudományos értékét, szeretném felhívni a figyelmet a csoportosításból adódó veszélyre. Az iskoláknak egy egyszerű dimenzió mentén való megkülönböztetése (állami/magán, esetleg az említett hármas felosztás) óhatatlanul azt eredményezi, hogy egy-egy csoporton belül nagyfokú homogenitást feltételezünk. Ez a módszerből adódó torzítás természetes velejárója az ilyesfajta vizsgálatoknak, a homogenitás feltételezése célszerű, másképpen lehetetlenné válna a szektorok bármiféle összehasonlítása, a feltárt különbözőségek magyarázata. Viszont a számokban kifejezett adatok bármilyenfajta értelmezése, de akár egyszerű megértése is aligha képzelhető el a vizsgált szektor, jelen esetben a magánintézmények rendszerének előzetes, alaposabb ismerete nélkül. Különösen találó ez a megjegyzés Magyarország esetében, hiszen nálunk alig-alig bukkanni a magánszektorral foglalkozó, részletesebb tudományos cikkre, a szakma figyelmét mintha teljességgel elkerülte volna a magániskolák létezése – Várhegyi György (1996) lassan 15 éves vizsgálata mind a mai napig lényegében egyetlen kivételként erősíti e szabályt.

A magániskolák körében végzett 2007-es vizsgálatomat *(4)* e hiány pótlása felé vezető út első, tétova lépésének tekintem, jelen tanulmány legfőbb céljának pedig azt, hogy az olvasó számára világossá tegyem, mennyire heterogén halmazt alkotnak a magániskolák, mennyire leegyszerűsítő beskatulyázásuk egyetlen fiókba. E sokszínűség dacára kutatásom előrehaladtával bizonyos jellegzetes intézménytípusok kirajzolódni látszottak számomra: e típusok bemutatása képezi írásom jelentősebb részét.

A fogalmak tisztázása

Vizsgálatomat, amelyet a 2006/2007-es tanévben végeztem a magániskolák körében, három nagyobb részre bontottam. Egyrészt elemeztem a 2006. évi „októberi statisztikát" (KIRSTAT-adatbázis), másrészt önkitöltős igazgatói kérdőívet küldtem ki postai úton az összes magániskolába, harmadrészt 51 intézményt munkatársaimmal személyesen is felkerestünk, hogy az igazgatókkal készített interjúk, iskolánként két-két tanárral folytatott rövidebb beszélgetés és az óralátogatások révén mélyebb ismeretekre tegyünk szert. *(5)*

Várhegyi György (1996) még „független iskolákról" írt, értve ezeken mind az egyházi, mind az alapítványi iskolákat, egy olyan szóhasználattal élt tehát (az angol 'independent

school' mintájára), amely, mint azóta kiderült, nem honosodott meg a magyarban. Ha jobban belegondolunk, igazából nem is lett volna létjogosultsága, hiszen Magyarországon egyik szektor sem tekinthető teljesen függetlennek az államtól: a diákok után járó tanulói normatívában minden bejegyzett iskola részesül.

Az idő ráadásul nemcsak a szóhasználat, de az egyházi *(6)* és magániskolák egy csoportként kezelése felett is eljárt. Várhegyi kötetének megjelenése után mindössze egy évvel, az Apostoli Szentszékkel megkötött (úgynevezett Vatikáni) megállapodásban hazánk ugyanis vállalta, hogy a Magyar Katolikus Egyház az általa fenntartott közoktatási intézmények után ugyanolyan pénzügyi támogatásban részesül, mint az állami és önkormányzati fenntartók. A megállapodásban foglaltakat végül az 1997. évi CXXIV. törvény a többi intézményfenntartó egyházra is kiterjesztette. Az, hogy az önkormányzati és az egyházi közoktatási intézmények egyenlő állami finanszírozásban részesülnek-e, fel-fellobbanó viták tárgyát képezi mind a mai napig. Egy azonban egészen biztos: a nekik járó kiegészítő támogatásnak köszönhetően az oktatási funkciókat ellátó egyházi intézmények lényegesen kedvezőbb anyagi helyzetben vannak (helyesebben: helyzetről indulnak), mint a magánszektorhoz tartozó intézmények. Emiatt tehát ma már célszerű a két szektort külön kezelni.

Ehelyütt szükséges, hogy az olvasót megismertessem azzal, mely intézményeket soroltam a magániskolák közé. Ez azért fontos, mert a saját csoportosításom kicsit eltér a hivatalos statisztikákban használttól. Három kategóriára bontottam az oktatási intézményeket:

– állami
– egyházi
– magán

Az első két csoport megegyezik a minisztérium által használttal (államin értve a különböző önkormányzati intézményeket, illetve azokat, amelyek a központi költségvetésből finanszírozottak). Nem így a harmadik, amely emiatt némi magyarázatra szorul.

Két, hivatalosan használt kategóriát („alapítványi/magán" és „egyéb") ugyanis összevontam, és ezeket együtt neveztem „magán" intézménynek; jelen írásban is e néven fogom majd emlegetni őket. *(7)* Hogy mi indokolta a döntésemet? Természetesen nem a kutatói önkény. A vizsgálat során azonban kiderült, hogy egyrészt a korábbi magániskolák (vagyis a magánszemélyek által, egyéni vállalkozásként működtetett iskolák) jóformán eltűntek az oktatási rendszerből, a vizsgált időszakban a minisztériumnak mindössze tízről volt tudomása. *(8)* Másrészt azt is megállapíthattam, hogy nagy az átjárás az „alapítványi" és bizonyos, az „egyéb" kategóriába sorolt fenntartói forma (például egyesület, kht.) között. A másfajta címkézés tehát nem valós különbséget takar, inkább csak papíron létezik, s legfeljebb egyes intézmények pillanatnyi érdekeiről nyújt némi információt. (A szerző ezúton fejezi ki abbéli reményét, hogy szavai előbb-utóbb a hivatalos szervekig is eljutnak, s a magániskolák eme értelmetlen kettéosztása egyszer megszűnik.)

Sokan az „alapítványi iskolák" elnevezéssel nemcsak a ténylegesen alapítványi formában működő intézményeket jelölik, hanem beleértik az összes, általam „magániskolának" nevezettet is. Ennek magyarázata rögtön világos lesz, ha egy pillantást vetünk az *1. táblázat*ra, amely a magánszektor három leggyakoribb fenntartói típusát mutatja. Amint látható, az intézmények több mint kétharmadát valamilyen alapítvány tartja fenn, nem meglepő tehát az „alapítványi" kifejezésnek ez a pars pro toto használata.

1. táblázat. A három leggyakoribb fenntartói forma a magánszektorban, 2006

Fenntartói forma	*N*	*%*
Alapítvány (köz- vagy közhasznú is)	523	69,1
Kht.	146	19,3
Egyesület (közhasznú is)	56	7,4

KIRSTAT-adatok alapján saját számítások

A hivatalos statisztikák alapján azonban nemcsak annak meghatározása nehéz, hogy mi sorolható a magániskolák közé, de még egy olyan egyszerű adat meghatározása is alapos fejtörést okoz a kutatónak, mint az, hogy egyáltalán hány magánintézmény működik. Lássuk például a 2006/2007-es *Oktatás-statisztikai évkönyv* összefoglaló adatokat tartalmazó fejezetének első táblázatát, amelyből az alábbi számokat kapjuk a 2006/2007-es tanévre vonatkozóan (2. táblázat).

2. táblázat. Oktatási intézmények száma iskolatípusonként

Tanév	*Óvoda*	*Általános iskola*	*Szakiskola*	*Speciális szakiskola*	*Gimnázium*	*Szakközépiskola*	*Alapfokú művészetoktatási intézmény*
2006/07	3223	3064	507	137	627	807	873

Forrás: Oktatás-statisztikai évkönyv 2006/2007

Nagy hiba lenne egyszerűen összeadni az itt található számokat, ha az összes iskolai és óvodai képzést nyújtó intézmény számát szeretnénk meghatározni: lényegesen nagyobbat kapnánk ugyanis a valódinál (6794 helyett 9238-at). Mi ennek az oka? Az, hogy a hivatalos statisztikák alapegysége nem az intézmény, hanem a feladatellátási hely. Többcélú oktatási intézmények emiatt több helyen is felbukkannak: egy iskola, ahol általános iskolai képzés mellett szakiskolai is található, kétszer szerepel a statisztikákban; ahol ezenkívül óvodai csoportok is vannak, háromszor stb. A fenti táblázatból csupán annyi olvasható le, hogy 2006/2007-ben 3223 olyan intézmény volt Magyarországon, ahol folyt óvodai képzés, 3064, ahol általános iskolai stb.

Ahhoz, hogy intézményi szintű vizsgálatot folytathassak, szükségem volt tehát egy olyan adatbázisra, amely a több helyen is szereplő óvodákat, iskolákat kiszűri, összevonja. *(9)* Ennek az adatbázisnak az alapadatait foglalja össze a 3. táblázat, amely azt mutatja, hogy a három szektorban hány intézmény, illetve diák van. Legfontosabb kezdeti eredményként tehát leszögezhetjük, hogy a hivatalos adatok szerint a 2006/2007-es tanévben Magyarországon összesen 757 magánfenntartású óvoda és iskola működött.

3. táblázat. Oktatási intézmények és diákok száma, illetve megoszlása a fenntartó típusa szerint, 2006

Fenntartó típusa	*Intézmények száma*	*Intézmények aránya (%)*	*Gyerekek, diákok száma*	*Gyerekek, diákok aránya (%)*
Önkormányzati	5717	84,1	1 770 361	82,9
Egyházi	320	4,7	103 234	4,8
Magán	757	11,1	261 628	12,3
Összesen	6794	100,0	2 135 223	100,0

KIRSTAT-adatok alapján saját számítások

Egy korábbi, kétrészes tanulmányomban (*Tomasz*, 2008, 2009), amelyben először ismertettem kutatásom legfontosabb adatait, részletesen elemeztem a magániskolák és az önkormányzati intézmények közötti, makroszintű adatokban megmutatkozó különbségeket. Az ott olvasható megállapításaimat itt csupán röviden összegzem. A magániskolákat leginkább az jellemzi, hogy:

– képzési kínálatuk eltér az államiakétól, így például sokkal nagyobb arányban találni közöttük alapfokú művészetoktatási intézményeket, illetve érettségire épülő szakképzést nyújtó iskolákat, mint az állami szektorban, valamint kimagaslóan magas a felnőtt tagozatos képzésben részt vevő diákok száma,

– átlagosan egy-egy intézményben szélesebb a képzési kínálat,

– más az intézmények területi eloszlása (az átlagot jelentősen meghaladja a Közép-Magyarországon, ezen belül is leginkább a fővárosban található intézmények aránya).

Továbbá kimutattam, hogy a magánintézményekben:
– jobb a tárgyi felszereltség,
– kisebbek az osztályok/csoportok (főleg a nem szakképző intézményekben) és maguk az iskolák is,
– kevesebb diák jut egy tanárra,
– több a bejáró tanuló az általános iskolákban,
– több a férfi tanár, *(10)*
– több a fiatal, 30 év alatti pedagógus, és kevesebb az 50 év feletti,
– a tornaterem/tornaszoba megléte átlagon aluli.

Ha kicsit alaposabban megnézzük a második csokorba szedett különbségeket, kiderül, hogy, az iskolán belüli tornázási lehetőséget leszámítva, ezek mind – közvetve vagy közvetlenül – a magániskolák előnyösebb helyzetére utalnak.

Intézménytípusok

Már a makrostatisztikai adatok is lehetővé teszik egyes intézménytípusok elkülönítését, illetve eltérések kimutatását az önkormányzati és a magániskolák között. Ezek alapján állítottam fel azokat a leglényegesebb különbségeket, amelyekkel az olvasó dolgozatom elején találkozhatott. *(11)*

Itt most csak három pontot emelek ki. Alapfokú művészetoktatási intézmények és érettségire épülő szakképző intézmények jóval nagyobb arányban fordulnak elő a magánszektoron belül, mint az önkormányzati iskolák körében. E két csoport teszi ki az összes magánintézmény (beleértve az óvodákat is) csaknem 40 százalékát. Ezenkívül igen jelentősnek számít még a magánszektorban a felnőttképzés – nem az iskolák, hanem a diákok számát tekintve.

Jóllehet a magániskoláknak, illetve a közoktatási magánszektornak makroadatokkal is sok érdekes tulajdonságát lehet leírni, az interjúk és intézménylátogatások során még inkább kirajzolódtak az állami szektorral szembeni különbségek. Olyan eltérések, amelyek meghaladják az intézményi adatok szintjét, s jobban tükrözik az iskolák tényleges tevékenységét. Írásom következő részében az intézményeket a legjellemzőbbnek ítélt tulajdonságuk mentén igyekszem egymástól elkülöníteni, felváltva vagy egyszerre támaszkodva „kemény” és „lágy” adatokra. Nem árt azonban már most leszögezni, hogy egyrészt jelentős átfedések vannak az egyes csoportok között, másrészt egyéb dimenziók alapján további megkülönböztetések is lehetségesek, harmadrészt vannak olyan iskolák, amelyek „kilógnak a sorból”, amelyeket tehát kategorizációm segítségével egyik csoportba sem lehet besorolni.

Alapfokú művészetoktatási intézmények

A magánszektoron belül a legjelentősebb csoportot, az összes magánintézmény 28 százalékát, az alapfokú művészetoktatási intézmények (például zeneiskolák) alkotják. Számuk meghaladja az önkormányzati intézményekét (210, szemben a 195 önkormányzati intézménnyel). *(12)* Még nagyobb a különbség, ha nem az intézmények, hanem a feladatellátási helyek számát vetjük össze, hiszen míg egy magániskola átlagosan 8,5 telephellyel rendelkezik, addig egy önkormányzati csupán 3,9-del. Összességében a magánszektorhoz tartozó alapfokú művészetoktatási feladatellátási helyek száma 1775, ami több mint a kétszerese az önkormányzati fenntartású telephelyekének (759).

4. táblázat. Alapfokú művészetoktatási intézmények és feladatellátási helyek a fenntartó típusa szerint, 2006

Fenntartói forma	*Intézmények száma*	*Intézmények aránya (%)*	*Egy intézményre jutó telephelyek átlagos száma*	*Feladatellátási helyek száma*	*Feladatellátási helyek aránya (%)*
Állami	195	47,1	3,9	759	29,3
Magán	210	50,7	8,5	1775	68,6
Összesen	414	100,0	6,3	2587	100,0

KIRSTAT-adatok alapján saját számítások

Az egyházi intézmények száma mindössze kilenc, úgyhogy őket kihagytam a táblázatból. Ha a feladatellátási helyeket (vagy telephelyeket) vizsgáljuk, kiderül hogy a magániskolák kisebbek, értve ezen, hogy átlagosan kevesebb tanulót tartanak nyilván. Előnytelen viszont a diák–tanár arányuk, hiszen több mint két és félszer annyi diák jut egy pedagógusra, mint egy önkormányzati iskolában.

5. táblázat. Az alapfokú művészetoktatási intézmények néhány jellemzője a fenntartó típusa szerint, 2006

Jellemzők	*Fenntartó típusa*	
	Önkormányzati	*Magán*
Diákok száma	87 978	116 731
Pedagógusok száma	3 144	1 574
Feladatellátási helyenkénti diákok száma	115,9	65,8
Egy pedagógusra jutó diákok száma	28,0	74,2

KIRSTAT-adatok alapján saját számítások

A magánszektor alapfokú művészetoktatási intézményeinek régiónkénti eloszlása eltér a többi iskolatípusétól: a Közép-Magyarország régióban, ahol a magániskolák aránya amúgy jóval meghaladja az országos átlagot, az államinál kisebb arányban vannak jelen alapfokú művészetoktatási intézmények. Az önkormányzati szektorral összehasonlítva viszont nagyobb az arányuk a Tiszántúlon (főleg Észak- és Dél-Alföld, a megyék közül Szabolcs-Szatmár-Bereg). Az alapfokú művészetoktatási intézmények jóval gyakrabban találhatók városokban, mint községekben, de a többi iskolatípussal ellentétben a magániskolákon belül magasabb a községi intézmények aránya, mint az állami szektorban (27,6 százalék, szemben az állami 12,3 százalékkal). További különbség, hogy az állami művészeti intézmények több mint felében (53,8 százalék) csak egy művészeti ág közül választhatnak a tanulók, a magánintézmények majdnem kétharmadának (65,2 százalék) viszont kettő vagy annál több művészeti ág szerepel a kínálatában.

18 éven felülieknek

Ezzel a figyelemfelkeltő elnevezéssel a magániskolák második legnagyobb csoportját jelölöm (több mint 100 intézmény). Egyrészt ide sorolom azokat a szakképző intézményeket, amelyek kizárólag érettségi utáni szakképző évfolyamokat indítanak. Diákjaik tehát másutt tették le az érettségit, itt egyből szakmát tanulnak. Másrészt ide tartoznak azok az iskolák, ahol csak felnőttoktatási tanterv szerint folyik az oktatás.

Érettségire épülő szakképzést folytató intézmények

Az érettségi utáni szakképzésre specializálódott intézmények képezik – az alapfokú művészeti iskolák után – a magániskolák legjellegzetesebb típusát. 2006-ban 86 ilyen intézményt tartottak nyilván. Ez a szám igen tekintélyes, ha figyelembe vesszük, hogy az

egyházi szektorban egy sem, és az önkormányzatiban is csupán 12 ilyen iskola található. Vagyis több mint hétszer annyi az ilyen típusú magániskola, mint az önkormányzati. A magánintézmények pontosan fele található a fővárosban, további egyharmad pedig valamelyik megyei jogú városban. A magániskolák valamivel kisebbek, mint az államiak (egy magániskolára átlagosan 225 diák jut, egy államira 274).

*6. táblázat. A kizárólag érettségire épülő szakképzést folytató iskolák és diákjaik száma, aránya a fenntartó típusa szerint, 2006**

Fenntartói forma	*Iskolák száma*	*Diákok száma*	*Diákok aránya (%)*	*Egy iskolára jutó diákok átlagos száma*
Önkormányzati	12	3 287	14,5	273,9
Magán	86	19 314	85,5	224,6
Összesen	98	22 601	100,0	230,6

KIRSTAT-adatok alapján saját számítások. *Beleértve a kizárólag felnőttoktatási tantervű intézményeket is. Egyházi fenntartású iskola egy sem volt 2006-ban.

A 86 magánintézmény majdnem felében folyik felsőfokú szakképzés (is), összesen 42 intézményben. *(13)* A felsőfokú szakképzés (korábbi nevén AIFSZ) közismerten a magyar oktatási rendszer egyik sajátossága, némelyek szerint zsákutcája. Valahol a közés a felsőoktatás között helyezkedik el, amit mi sem bizonyít jobban, mint az, hogy a diákok egy része középiskolában, másik (kisebb) része pedig felsőoktatási intézményben tanul. Előbbiek tanulóknak, utóbbiak hallgatóknak számítanak, így az utánuk járó normatíva sem egyforma, annak ellenére, hogy – papíron legalábbis – ugyanabban a képzésben részesülnek, és ugyanolyan végzettséget is szereznek. Sok diák számára a képzés egyfajta kényszer: ők nem azért járnak felsőfokú szakképzésre, mert mindig is ez volt a szívük vágya, hanem többnyire azért, mert eredménytelenül felvételiztek valamelyik főiskolára/egyetemre, számukra ez a fajta szakképzés tehát csupán ideiglenes kényszerpálya. Sokuk be sem fejezi a (többnyire kétéves) képzést, hanem az első év után újra szerencsét próbál, s sikeres felvételi vizsga esetén otthagyja jelenlegi iskoláját, hogy egy felsőfokú intézményben folytassa tanulmányait.

Az interjúkban az igazgatók többnyire hangsúlyozták, hogy náluk egyszerűbb az oktatás, mint lenne egy hagyományos szakközépiskolában: a diákjaik már túl vannak az érettségin, komolyabbak, jobban érdekli őket a tanulás, inkább tudják, mit akarnak, ezért motiváltabbak, mint a fiatalabb korosztály. Ebből következik az is, hogy magatartási problémák jószerivel nem fordulnak elő. Mindez természetesen megkönnyíti a pedagógusok munkáját, akik így a tényleges oktatásra koncentrálhatnak, nem kell idejük egy (vagy nagy) részét fegyelmezéssel eltölteniük, mint például egy szakiskolában. További előnye az iskolatípusnak, hogy – a szakközépiskolákkal ellentétben – az érettségik lebonyolításának nehézségei alól is mentesülnek. Valószínűleg nem véletlen tehát, miért olyan népszerű az érettségire épülő szakképzés a magánszektoron belül.

Az iskolák általában pénzt szednek be a diákoktól. Ennek összege változó: van, ahol pár tízezer forint évente, azonban – amennyiben egészen ritka vagy különlegesen keresett szakmáról van szó – ennél nagyságrendileg magasabb is lehet.

Felnőttoktatási tantervű iskolák

A 2006/2007-es tanévben nyilvántartott 56 intézményből 48 magániskola. Utóbbiakban tanul az összesen 34 034 diák 91,1 százaléka (31 013 fő).

7. táblázat. A kizárólag felnőttoktatási tantervű iskolák a fenntartó típusa szerint, 2006

Fenntartói forma	*Intézmények száma*	*Intézmények aránya (%)*	*Diákok száma*	*Diákok aránya (%)*
Önkormányzati	8	14	3 021	8,9
Magán	48	86	31 013	91,1
Összesen	56	100	34 034	100,0

KIRSTAT-adatok alapján saját számítások

Túlnyomó többségük szakképző intézmény, ezen belül 21 (amiből 19 magániskola) ráadásul csak érettségire épülő szakképzést folytat. Mivel utóbbiakat az előző csoport kapcsán már tárgyaltam, ezért itt most egy alcsoportjukat, a felnőtt tagozatos gimnáziumokat említem meg. Ahogy írásom elején már utaltam rá, ilyen típusú iskolákból, ha csak a számukat nézzük, nagyon kevés van Magyarországon. Ellenben többségük sok telephelyen működik és sok diákot oktat – 2006-ban a kilenc magániskola összesen 104 telephelyére több mint 15 000 diák járt.

8. táblázat. A kizárólag felnőttoktatási tantervű gimnáziumok néhány jellemzője a fenntartó típusa szerint, 2006

Jellemzők	*Állami*	*Magán*	*Összesen*	*Magániskolák aránya (%)*
Intézmények száma	3	9	12	75
Feladatellátási helyek száma	4	104	108	96
Diákok száma	1864	15 202	17066	89
Diákok száma/intézmény	621,3	1689,1	1422,2	-
Diákok száma/feladatellátási hely	466,0	146,2	158,0	-

KIRSTAT-adatok alapján saját számítások

Ezekben a gimnáziumokban a tandíj minimális, vagy egyáltalán nincsen (ellentétben a felnőtt tagozatos szakképző intézményekkel). Jóllehet a normatíva összege sokkal kisebb, mint nappali tagozatos iskolák esetén (esti tagozaton csak a fele, levelezőn még kevesebb), az iskoláknak nemigen jelent problémát a működés. Nincs szükségük külön iskolaépületre, csupán az esti órákban, esetleg a hétvégeken bérelnek termeket más iskoláktól.

Évekkel ezelőtt, amikor a fegyveres és rendvédelmi szervek nagy számban íratták be érettségivel nem rendelkező dolgozóikat ilyen gimnáziumokba, különösen nagy boomja volt ezeknek az intézményeknek. Az állami kereslet azóta már megszűnt, de mivel sok piaci cégnél felvételi követelménynek számít az érettségi, az iskolák fent tudtak maradni. Előnyös helyzetben vannak azok az iskolák, amelyek sok telephelyen, településen működnek, hisz ők átmeneti létszámcsökkenést, esetleges telephelybezárást problémamentesen át tudnak vészelni.

A „dolgozók gimnáziumának” piacát leginkább egy nagy cég birtokolja. 2006-ban négy iskolát működtetett, telephelyei az egész országot lefedik (a magánszektoron belül ezekbe járt a vizsgált időpontban a diákok 82,4 százaléka). A tantestületek az épületet bérbe adó iskolák tanáraiból állnak össze, ami jövedelem-kiegészítést jelent a tanároknak, illetve megtakarítást a fenntartónak. Anyagilag előnyös továbbá, hogy az adminisztrációt egy helyen, Budapest közelében végzik, a szerződéseket sem az igazgatók, hanem a fenntartó képviselői kötik.

Ahol a pénz az úr

Jóllehet a vizsgálat részét képező kérdőíves felmérés adatai szerint a magániskolák többsége, közel 70 százaléka, valamilyen formában (tandíj, alapítványi hozzájárulás, adományok stb.) anyagi hozzájárulást vár el a diákoktól, illetve szüleiktől, ez a csoport ennek az összegnek a nagysága révén különül el a többitől. A havonként fizetendő 30–40–50 ezer forint (kivételes esetekben akár több mint 100 ezer forint) természetesen erősen szelektáló hatással bír: a diákok a (felső-)középosztályból kerülnek ki.

Fizetős magánóvodák

A 190 magánóvoda az összes magyarországi óvoda csupán 8,7 százaléka. *(14)* Még ez a szám is könnyen felülbecslésre vezethet azonban, hiszen sok települési önkormányzat az utóbbi években összevonta óvodáit, így azok mérete jelentősen megnőtt, egységes vezetés, gazdálkodás alá kerültek (az egyházi és a magánszektorban ezzel ellentétben egy intézmény szinte mindig egy feladatellátási helyet jelent). Ezek a változások azonban a szülők és gyerekek számára alig észlelhetők: az ő számukra lényegében minden maradt a régiben. Nem csoda, hiszen szervezeti kérdésekkel nem foglalkoznak, az intézményt leginkább az épülettel, az óvónőkkel, esetleg pedagógiai kultúrájával azonosítják – ezekben pedig általában nem következett be változás. Célszerűbb emiatt intézmények helyett feladatellátási helyekkel foglalkozni: jelen esetben ezek a különböző telephelyeknek felelnek meg.

A következő táblázatból kitetszik, hogy a magánszektorban – legalábbis ha a gyerekek számát nézzük – kisebbek az óvodák (nem egészen feleakkorák, mint az önkormányzatiak): míg a telephelyek 5,8 százaléka magánóvoda, addig az összes óvodás csupán 2,7 százaléka jár ilyen intézménybe. Az egyházi óvodákról annyit érdemes megemlíteni, hogy ez a szektor jóval kevesebb intézményt (telephelyet) tudhat magáénak, mint a magánszektor (az arány majdnem 1:2,5), viszont ha az óvodások számát nézzük, a különbség számottevően csökken (kevesebb mint 20 százalékkal több csupán a magánintézménybe járó gyermek).

9. táblázat. Óvodai feladatellátási helyek és óvodások száma, illetve aránya a fenntartó típusa szerint, 2006

Fenntartói forma	*Feladatellátási helyek száma*	*Feladatellátási helyek aránya (%)*	*Óvodások száma*	*Óvodások aránya (%)*
Állami	3085	91,8	255 958	95,0
Egyházi	80	2,4	6 144	2,3
Magán	195	5,8	7 238	2,7
Összesen	3360	100,0	269 340	100,0

KIRSTAT-adatok alapján saját számítások

A magánóvodáknak nagyon egyenlőtlen a területi eloszlása. Kétharmaduk található a Közép-Magyarország régióban (ezen belül 43,2 százalék a fővárosban). Falvakból szinte teljesen hiányoznak, hiszen a magánóvodák 87,9 százalékának városban van a székhelye – ugyanez vonatkozik egyébként az egyházi óvodákra is. *(10. táblázat)*

Ha a puszta tényeket, számokat nézzük, megállapíthatjuk, hogy a magánóvodák több tekintetben is előnyösebb helyzetben vannak, mint az önkormányzati (és az egyházi) intézmények. Jóval kisebbek, mint a másik két fenntartótípus óvodái (egy telephelyen átlagosan 37,1 gyerek van), egy pedagógusra kevesebb gyerek jut (8,7 fő), és egy csoportban is kisebb a gyerekek létszáma (átlagban 8,3 fő), mint az önkormányzati vagy az egyházi óvodákban.

10. táblázat. Az óvodák fenntartó- és településtípus szerinti megoszlása, 2006

Településtípus		*Fenntartói forma*			*Összesen*
		állami	egyházi	magán	
Város	N	978	67	167	1212
	eloszlás	48,7%	89,3%	87,9%	53,3%
Község	N	1031	8	23	1062
	eloszlás	51,3%	10,7%	12,1%	46,7%

KIRSTAT-adatok alapján saját számítások

11. táblázat. Az óvodák néhány jellegzetessége a fenntartó típusa szerint, 2006

Jellegzetesség	*Állami*	*Egyházi*	*Magán*	*Összesen*
Feladatellátási helyenkénti gyerekek száma	83,0	76,8	37,1	80,2
Feladatellátási helyenkénti pedagógusok száma	7,7	7,4	4,3	7,5
Egy pedagógusra jutó gyerekek száma	10,7	10,4	8,7	10,7
Egy csoportra jutó gyerekek száma	23,0	23,9	18,3	22,9

KIRSTAT-adatok alapján saját számítások

Míg az önkormányzati és egyházi óvodák a pedagógusokat jóformán csak teljes munkaidőben foglalkoztatják, addig a magánszektorban a nem teljes időben foglalkoztatottak aránya meghaladja a 13 százalékot: különösen a részmunkaidős pedagógusok aránya számottevő (majdnem 10 százalék). A magánóvodák 28 százalékában a 30 évesnél fiatalabb óvónők aránya magasabb, mint 50 százalék (53 óvoda). Az államiaknál ez mindösszsze 2,3 százalék. Ezzel szemben 115 olyan magánóvodát találunk (60,8 százalék), ahol nem dolgozik 50 év feletti pedagógus. Az állami intézményekben ugyanez az arány pontosan 20 százalék.

Gyermek- és elitbarát általános iskolák

Ezeknek az iskoláknak gyakran nincsenek speciális módszereik, különböző ségük, „alternativitásuk" inkább abban rejlik, hogy kicsik az osztályaik, ami nagyobb odafigyelést tesz lehetővé, több ideje van a tanárnak egy-egy gyerekre. Ezzel függ össze az is, hogy ritkák a magatartási problémák, hiszen a gyerekek állandóan „szem előtt" vannak. Persze leginkább ez az, ami ezeket az iskolákat olyan szimpatikussá teszi a szülők egy csoportja szemében. Ők biztonságos környezetben szeretnék tudni gyermeküket, s mivel megtehetik, hajlandók akár jelentős anyagi áldozatot is hozni ezért. Ezek az iskolák tehát bizonyos mértékig meghosszabbított óvodaként funkcionálnak: a szülők nem annyira az oktatás magas színvonalát várják el tőlük, mint inkább egyszerűen azt, hogy gyermekük jól érezze magát, illetve hogy távollétükben gyermekükre valaki vigyázzon, megóvja őt az esetlegesen rá leselkedő veszélyektől. Ezek a szülői elvárások a gyermekek nagyobbá cseperedésével, felső tagozatra kerülésével azonban változhatnak. Azok a szülők, akik korábban megelégedtek azzal, hogy gyermekük szeret iskolába járni, most már többet, mást akarnak. Gyakran keveslik a szigorúságot, felpanaszolják a tananyag szerintük nem megfelelő szá-

monkérését. Ha megtehetik, ezért sok esetben átíratják gyermeküket egy hat- vagy nyolcosztályos gimnáziumba, úgyhogy – számos önkormányzati iskolához hasonlóan – ezeknek az intézményeknek is lehetnek létszámgondjaik a felsőbb évfolyamokon.

Az, hogy az oktatásért fizetni kell, s nem is keveset, azt eredményezi, hogy a diákok társadalmi összetétele jóval homogénebb, mint egy átlagos állami iskolában – a közép- és felsőosztály gyermekeit találjuk itt leginkább. Az iskolák igazgatói ezzel a megállapítással valószínűleg nem értenének egyet: az interjúkban gyakran hangsúlyozták, mennyire vegyes náluk a diákság összetétele, nemritkán megemlítve egy-egy szegényebb anyagi körülmények között élő diákot, akinek szülei úgy kell, hogy összekuporgassák a pénzt gyermekük oktatására, jobb esetben – figyelembe véve anyagi helyzetüket – az iskola menti fel őket ezen összeg megfizetése alól. Nem (csak) az interjúkészítőnek igyekeztek jobb képet festeni iskolájukról (néha – főleg vidéki iskolák esetén – abban a hiszemben, hogy a Pestről érkezett „oktatáskutató" ezt majd értékelni fogja). Sok esetben tényleg nincsenek tisztában iskolájuk szelektív jellegével. Pedig a szülők ki nem mondott legfőbb elvárása az ilyen iskolával szemben sokszor csupán annyi, hogy gyermeküknek ne legyen cigány osztálytársa.

Egy, a maga nemében biztosan kivételnek tekinthető példával szeretném ezt szemléltetni, amely kivétel azonban – közvetve – a magániskolák e típusának több általános vonására is rávilágít. Éppen a különbözősége révén rajzolódnak ki élesebben a magániskolák általános vonásai. Ez az általános iskola évekig működött egy dunántúli városban. Egy személyes konfliktus miatt (összeveszés az önkormányzattal) ki kellett költözniük korábbi iskolaépületükből, utána pedig képtelenek voltak újat szerezni a városban. (Jóllehet a szülők hajlandók lettek volna akár megvásárolni is egy ingatlant, az önkormányzat nem adta beleegyezését.) Egy apuka segítségével nagy nehezen sikerült megoldani a helyzetet. Egy közeli település önkormányzata – anyagi gondok s főleg a diákok létszámának nagyfokú csökkenése miatt – saját iskolája bezárása mellett döntött. Tárt karokkal fogadták viszont a városból érkező alapítványi iskolát, vállalták, hogy az önkormányzat minden saját tanulója után ugyanannyit fog fizetni az iskolának, mint a nem települési szülők, továbbá azt is, hogy az épület utáni bérleti díjat az iskola felújításra költheti. Az iskola arra alapozta számításait, hogy – lévén az új székhely nincs messze – a városi szülők ezentúl is hozzák majd gyermekeiket. A régi diákok többségét meg is tudták tartani, viszont a mostani elsőben már csupán egy diák jár ki a városból. A többi tanuló helybéli, sok közöttük a hátrányos helyzetű, a roma (40 fő). A tanári kar a változásra nem lett felkészítve, (még) nem érzik jól magukat az új környezetben, szerintem egy kicsit félnek is. A kaput bezárják reggel nyolc óra után, mert, ahogy mesélték, a cigány szülők néha bejártak az iskolába, veszekedtek, gyerekeik egymás közötti nézeteltéréseit ott helyben akarták megoldani. Az iskola amúgy sem részesült túlzottan szívélyes fogadtatásban némelyek részéről: a korábbi iskola pedagógusai közül csak néhányat tudtak átvenni, a többségtől megváltak. Jelenleg még párhuzamos osztályok vannak (külön a városi és a falubeli gyerekekkel), de ez idővel biztosan meg fog szűnni. Már ebben az évben csupán 13 osztályt tudtak indítani (ötödikben mindössze két volt városi diákjuk van, őket integrálták, a két alsót eleve egyosztályosként indították). Előbb-utóbb feltehetően ott fognak tartani, ahol a korábbi (megszűnt) települési önkormányzati iskola: nem lesz elég tanulójuk. (A városi önkormányzat felajánlotta, hogy átveszi a saját diákjaikat, szétosztaná őket a különböző iskolákban, viszont a község tanulói nem kellenének neki – állítólag az egyik képviselő nyíltan ki is mondta, hogy nem kell nekik 40 cigány.)

Ez az iskola igen rosszul mérte fel saját képességeit, nem volt tisztában azzal, hogy milyen csoportot céloz meg (városi középosztály), mi a tényleges funkciója, s most, hogy egy, a korábbitól teljesen eltérő összetételű diáksággal szembesül (falusi hátrányos helyzetűek, sok roma diák), teljesen tanácstalan. Nem számolt azzal, hogy a szülők mennyire nyilvántartják egy-egy iskola társadalmi összetételét, nem tudatosodott a vezetésben, hogy

a náluk folyó oktatás egyik legnagyobb előnye a szülők számára a társadalmi szegregáció megteremtése volt.

Elitiskolák, amelyek ritkán elit iskolák

Neuwirth Gábornak a kutatás keretében készült tanulmányából kiderül, hogy a magánszektor középiskoláiban tanuló diákok szüleinek átlagosan magasabb az (iskolában töltött évek számával mért) iskolázottsága, mint az állami intézmények tanulóié. Az egyházi intézményekben még magasabb ez az érték (*Neuwirth*, 2008).

Neuwirth adatbázisának segítségével a szülők iskolázottsága alapján terciliseket képeztem, majd megnéztem az alsó és a felső tercilishez tartozó gyerekek osztályzatait a középiskolába kerülést megelőző évben, tehát a nyolcadik osztályban. Az alsó tercilisnél nem találtam különbséget, ellenben a felsőnél (amibe tehát a szülők legiskolázottabb egyharmada került) igen, ezt mutatja a 12. táblázat.

12. táblázat. A szülők iskolázottsága alapján csoportosított és a legmagasabb értéket elért középiskolák (felső tercilis) diákjainak 8. osztályban elért eredményei a fenntartó típusa szerint

Fenntartó típusa	*Tantárgyak átlaga a 8. osztályban*		
	Magyar	Matematika	Összes tantárgy
Állami (N = 273)	4,27	3,97	4,15
Egyházi (N = 33)	4,26	3,91	4,13
Magán (N = 29)	3,93	3,44	3,74
Összesen (N = 335)	4,23	3,90	4,11

Míg tehát az egyházi és állami iskolákba az iskolázottabb szülők gyermekei nagyjából azonos osztályzattal érkeztek (vonatkozik ez a megállapítás mind a magyarra, mind a matematikára, mind az összes tantárgy átlagára), addig a magániskolák hasonló szülői háttérrel rendelkező tanulói jóval rosszabb eredményt értek el a 8. osztályban. Ezek az adatok alátámasztják azt a közkeletű véleményt, hogy a magán középiskolák egy része gazdag szülők rosszul tanuló gyermekeiből tevődik össze. Ez nem meglepő: eredményesen tanuló diákok inkább választanak egy-egy jó hírű, magas színvonalú állami iskolát, ahonnan szinte biztos a továbbtanulás valamelyik állami egyetem „nehezebb" szakján. Az ő esetükben felesleges pénzkidobás lenne egy magániskola, főleg, ha tekintetbe veszszük, hogy a továbbtanulási adatok fényében a magángimnáziumok többsége rosszabbnak számít a legelitebb állami intézményeknél. Magángimnázium emiatt az általános iskolában nehezebben tanuló, rosszabb eredményeket elérő tanulók számára jön inkább szóba – persze csak azok számára, akik ezt megengedhetik maguknak.

Ezekben az iskolákban nem az oktatási folyamat a legfontosabb, hanem a végeredmény, az output (hogy sikeresen leérettségizzenek a tanulók). Ez persze összefügg a tandíjjal: a szülők a befizetett pénz fejében elvárják, hogy gyerekük biztosan megszerezze a kívánt végzettséget. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy ezekre az iskolákra egyfajta „pénzért–papír" magatartás jellemző. Különböző megoldások képzelhetők el: elnézőbbek a diákokkal, talán jobb jegyeket is adnak nekik a megérdemeltnél, nem várják el, hogy minden órán részt vegyenek. Előfordul, hogy a tanulókat több éven keresztül kimondottan az érettségire készítik fel, hogy hozzászokjanak a vizsgakörülményekhez, tehát mindent ennek a végső megmérettetésnek rendelnek alá.

„Alternatív" iskolák

Az elnevezésben nem véletlenül tettem idézőjelbe az „alternatív" szót: az iskoláknak ez a csoportja nem homogén halmazt jelöl, egymástól igen eltérő intézményeket vontam

vele össze. Eljárásom nem teljesen szokatlan a szakirodalomban sem. Így például Raywid (1994) az alternatív iskolák három típusát különbözteti meg:

– jelentős innovációkat bevezető intézmények (mind az oktatás, mind a szervezeti felépítés, az adminisztráció terén),

– második (utolsó) esély iskolái,

– valamilyen testi, szellemi, lelki fogyatékkal élő diákok oktatásának színhelyei.

Raywid harmadik típusa hazánkban egy-két kivételt leszámítva (ilyennek tekinthető például néhány autistákkal vagy látássérült fiatalokkal foglalkozó intézmény) alig van jelen. Annál gyakoribb a másik két csoport. Az elsőbe sorolom azokat az intézményeket, amelyeket általában szokás alternatív iskolának nevezni. Ide tartoznak a különböző múlt század eleji reformpedagógiai irányzatokat (például Montessori, Waldorf) követő iskolák, de azok is, amelyek módszereiket lényegében teljesen maguk dolgozták ki, vagy éppen különböző pedagógiák módszertani elemeit ötvözve alkottak valami újat. A második csoportot alkotják e kategorizáció szerint azok az iskolák, amelyek tanulóinak többsége „hátrányos helyzetű", akik a hagyományos közoktatásban nemigen találják meg a helyüket, már több iskolát is megjártak, átmenetileg teljesen kikerültek a közoktatásból. Őket ezek az iskolák gyakran kerülő úton igyekeznek valamilyen végzettséghez, képzettséghez juttatni.

Szokványos értelemben vett alternatív iskolák

Vannak közöttük is magas „tandíjat" elkérő intézmények, léteznek azonban teljesen ingyenesek is. A drágának számító iskolák egy része is ide tartozik, amennyiben az alapítók szándéka szerint például Rogers vagy Montessori ihlette pedagógiát honosítottak meg.

A „nagy" reformpedagógiák közül hazánkban egyedül a Rudolf Steiner-féle Waldorf-iskolák tudtak nagy számban elterjedni. Az iskolák saját tantervvel rendelkeznek, az oktatás a külföldi iskolákhoz hasonlóan folyik, alkalmazásuk előtt a pedagógusoknak külön (Waldorf-) képzésben kell részt venniük. Az oktatásért ugyan fizetni kell, de a havi (minimális) összeg általában nem túl magas, ráadásul szociális körülményeket is figyelembe vesznek. Igen lényeges szempont a diákok kiválasztásánál a szülők pozitív hozzáállása az iskola szellemiségéhez. Nem véletlen, hogy a felvételi talán leglényegesebb része a szülőkkel folytatott beszélgetés. A családok többnyire (felső) középosztálybeliek, gyakran értelmiségiek. A legtöbb iskola tervei között szerepel a gimnáziumi oktatás bevezetése, ami felmenő rendszerben sok helyen már meg is valósult. A „normáltól" teljesen eltérő tananyag miatt egy, a továbbtanulást megkönnyítő (lehetővé tevő) 13. évet is beiktatnak, ami tehát a közoktatási rendszerhez való kényszerű alkalmazkodás. Erősen leegyszerűsítve úgy fogalmazhatnánk, hogy ezekben az iskolákban a módszer az első, és ehhez keresnek megfelelő gyerekeket. Nem véletlen, hogy nagyon „zűrös", nagyon hátrányos szociális környezetből érkező gyermekkel Waldorf-iskolában alig találkozni.

A többi reformpedagógiai irányzat eddig csak kis számban tudta megvetni a lábát Magyarországon. Gyakoribbak azok az intézmények, amelyeket a módszertani eklekticizmus jellemez. Ezek nem egy egész pedagógiai irányzatot, annak teljes filozófiájával honosítottak meg, hanem csak bizonyos elemeket vettek át, több helyről is, általában olyanokat, amelyek már a saját pedagógiai munka során eredményesnek bizonyultak. Előfordul, hogy teljes egészében maguk dolgozták ki módszerüket, fektették le az iskola működési szabályait, utóbbiba akár a diákokat is bevonva. Ide sorolható sok ismert „nagy" iskola, a rendszerváltás után vagy már előtte megjelent, főleg fővárosi intézmény. Ezeknek az intézményeknek egy része fizetős, sőt némelyik akár igen magas összeget is elkér az oktatásért. Vannak közöttük „zűrös" gyerekekkel, fiatalokkal foglalkozó intézmények, találunk olyanokat, amelyek a hagyományos oktatásban helyüket nem találó, „szabadabb szellemiségre" vágyó diákok igényeinek próbálnak megfelelni, vagy kimon-

dottan hátrányos helyzetű diákokra specializálódott iskolák is. A hagyományos oktatásra pozitív hatással lehetnek: némely módszerük (például csoportmunka, projektmódszer) kezd bevonulni, mind jobban elterjedni az állami iskolákban is.

Hátrányos helyzetűek (vagy második esély) iskolái

Erős az átfedés az előző típussal, éles megkülönböztetésük valószínűleg nem is lehetséges. Gyakori, hogy alternatív módszereket használnak, de ez nem feltétlenül előzetes megfontolások alapján történik: a célcsoport jellegzetessége miatt inkább „adja magát". Célcsoportjuk a közoktatásból kikerülő, vagy nehezen bekerülő/bennmaradó fiatalok, akikkel hagyományos pedagógiai módszerekkel foglalkozni reménytelen vállalkozás lenne.

Ezek az intézmények főleg általános iskolák és/vagy szakiskolák. Az általános iskolákban az évfolyamokon felfelé haladva épp ellentétesen alakulnak a tanulói létszámok, mint a „gyermek- és elitbarát általános iskolák" csoportjában. Itt az alsó tagozat ugyanis szinte mindig hiányzik, a diákok száma általában ötödikben a legalacsonyabb, nyolcadikban a legmagasabb. Nem nehéz belátni, miért: a problémák a kamaszkor előrehaladtával fokozódnak, vagy válnak egyáltalán láthatóvá.

A gyermekek társadalmi helyzete miatt az oktatás természetesen ingyenes. Az intézmények gyakran igen szegényes körülmények között működnek, tanáraiknak csak alacsony bért tudnak fizetni – néha még a törvényileg kötelező minimumot sem tudják előteremteni számukra. Nem véletlen, hogy az itt dolgozó pedagógusok egy része igazi „megszállott": társadalmi megbecsültség alig jut nekik, egyetlen jutalmuk a pedagógiai sikerélmény. Sok esetben csak nehezen áll össze a tanári kar, többen hamar otthagyják az iskolát, mert nem bírják megtalálni a megfelelő hangot a diákokkal, esetleg „kiégnek". Viszont azokból, akik maradnak, gyakran kimondottan jó csapat áll össze.

Összegzés

Tanulmányomban, aminek alapjául saját, 2007-ben folytatott vizsgálatom szolgált, a magyarországi magánszektor intézményeinek sokszínűségére fektettem a hangsúlyt. Felhívtam a figyelmet arra, hogy e heterogenitás, illetve a közoktatás szektorainak eltérő képzési kínálata miatt a makroszintű összehasonlító vizsgálatok eredményei szükségszerűen elnagyoltak, durva leegyszerűsítések, emiatt kellő óvatossággal kezelendők, jóllehet nagy szükség van rájuk, és feltétlenül kiindulópontjául kell szolgáljanak minden olyan vizsgálatnak, amely az állami szektor intézményeit igyekszik összehasonlítani az egyházi vagy a magánszektoréval.

Miután bemutattam, milyen széles palettával rendelkezik a magániskolák képzési kínálata, illetve mennyiben különbözik az állami szektorétól, kísérletet tettem a magánintézmények tipologizálására. Négy nagyobb csoportot különböztettem meg, egyrészt a makroadatokkal is kimutatható képzési kínálat, másrészt az intézmény során tapasztaltak alapján. A magánintézmények legnagyobb része kizárólag alapfokú művészetoktatással foglalkozik, a második csoportba tartozó iskolákban pedig vagy csak érettségire épülő szakképzés, vagy csak felnőttoktatási tantervű oktatás folyik. E két típusba sorolható a közoktatási magánintézmények majdnem 40 százaléka. Egy harmadik kategóriát képeznek azok az általános és/vagy középiskolák, amelyek a magas „tandíj" miatt egyértelműen az elit iskoláinak tekinthetők. Az ide tartozó általános iskolák legfőbb funkciója a társadalmi szegregáció, a középiskoláké pedig a nehezen tanuló gyermekek érettségihez juttatása. A negyedik típusba kerültek az „alternatív" iskolák, amelyeken nem csupán a valamelyik reformpedagógiai irányzatot követő intézményeket, de a hátrányos helyzetű diákokkal foglalkozó második esély iskoláit is értem.

Utóbbiak példája egyébként a hazai oktatáspolitika egyik legigazságtalanabb vonását is a felszínre hozza: annak ellenére, hogy ezek a magániskolák ugyanazokat a közoktatási feladatokat látják el, mint az önkormányzati vagy az egyházi intézmények, azoknál jóval kevesebb közpénzben részesülnek – ráadásul ezt a költségvetésükből hiányzó részt „tandíjjal" sem pótolhatják, hiszen diákjaik társadalmi háttere miatt ingyenesnek kell lenniük.

Jegyzet

(1) A szerzőpáros által használt „társadalmi tőke" fogalmát részletesebben ismerteti Coleman (1988).
(2) Utóbbi csoport pontos körülhatárolását a szövegben később fejtem ki.
(3) A magánszektoron belül következőképpen különböztették meg a két típust: államilag támogatott magánintézmények azok, amelyeknél az állami támogatás mértéke meghaladja a költségvetés 50 százalékát; ez a támogatás a függetleneknél kevesebb 50 százaléknál (lásd: *Corten* és *Dronkers*, 2006, 186.) Magyarországon, ahogy az kutatásomból világosan kiderült, igen nehéz lenne ennek alapján besorolni az intézményeket. Az intézményvezetők válaszai pénzügyi kérdésekre, főleg ha azokat írásban, kérdőívben kértük tőlük, megbízhatatlanok, emiatt meglehetősen óvatosan kezelendők. Saját becslésem szerint csak az igen magas tandíjat (vagy egyéb hozzájárulást) kérő intézmények esetében haladhatja meg a szülők befizetése az állami normatíva összegét. Ez pedig azt jelenti, hogy a nem állami, nem egyházi iskolák többségét ezen 50 százalékos limit alapján az államilag támogatott magánintézmények közé kellene számítani.
(4) A kutatást az Oktatásért Közalapítvány támogatta (82 /tk OKAI).
(5) A statisztikai másodelemzés során kitértem az óvodákra is, a kérdőíves vizsgálatba óvodákat már nem vontam be, végül intézménylátogatásokat az óvodákon kívül nem végeztünk az alapfokú művészetoktatási intézményekben sem.
Interjúkat a szerzőn kívül Ádám Krisztina, Bartis Katalin, Kenéz Attila, Kerényi Tamás, Kóródi Miklós, Puskás Szilvia, Szabó Ákos, Szegő Dóri és Vásárhelyi Bálint készített.
(6) Helyesebben: „egyházi és felekezeti"
(7) Az alábbi fenntartói formákról van szó: alapítvány, egyéb (ez a nagyobb „egyéb" kategórián belüli újabb „egyéb"!), egyéni vállalkozó, egyesület, korlátolt felelősségű társaság, közalapítvány, közhasznú alapítvány, közhasznú egyesület, közhasznú társaság, részvénytársaság.
(8) Nem véletlenül: ezek az intézmények egy ideje már csak az állami normatíva 30 százalékára jogosultak.
(9) E munkát (Access-fájl konvertálása) az OFI munkatársa, Török Balázs végezte.
(10) Óvodákban, általános iskolákban, illetve nem szakképző középfokú intézményekben. Szakközépiskolákban, szakiskolákban a nemek arányát jelentősen befolyásolja az oktatott szak, emiatt egy szimpla összehasonlítás nem mondana sokat.
(11) E helyütt érzem kötelességemnek, hogy megköszönjem Szabó Ákosnak a kutatás során készített, gondolatébresztő rövid írását, amelyre a fejezet megfogalmazása során sok tekintetben támaszkodtam.
(12) Itt csak az alapfokú művészetoktatási intézményekről van szó, a számok tehát nem tartalmazzák azokat az iskolákat, ahol más képzés is folyik.
(13) A felsőfokú szakképzést folytató középiskolák listáját Fehérvári Anikó bocsátotta rendelkezésemre. Ezekből válogattam ki a magánintézményeket.
(14) Csak óvodai képzést folytató intézményekről van szó. Olyan általános iskolák, ahol az iskolai osztályok mellett vannak óvodai csoportok is, tehát nem szerepelnek ezekben az adatokban.

Irodalom

Chubb, J. – Moe, T. (1990): *Politics, markets and America's schools*. The Brookings Institution, Washington.

Coleman, J. S. (1988): Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, (Supplement), 95–120.

Coleman, J. S., – Hoffer, T. (1987): *Public and private high schools. The impact of communities*. Basic Books, New York.

Coleman, J. S. – Hoffer, T. B. – Kilgore, S. (1982): *High school achievement: Public, Catholic, and other private schools compared*. Basic Books, New York.

Corten, R. – Dronkers, J. (2006): School Achievement of Pupils From the Lower Strata in Public, Private Government-Dependent and Private Government-Independent Schools: A cross-national test of the Coleman-Hoffer thesis. *Educational Research and Evaluation*, 2. 179–208.

Dronkers, J. – Robert, P. (2003): *The effectiveness of public and private schools from a comparative perspective*. European University Institute, San Domenico di Fiesole. EUI working paper. SPS 2003/13. 2009. november 8-i megtekintés, http://cadmus.iue.it/dspace/bitstream/1814/1360/1/sps2003-13.pdf/

Glass, S. R. (1997): Markets and Myths: Autonomy in Public and Private Schools. *Education Policy Analysis Archives*, 1. 2009. november 8-i megtekintés, http://epaa.asu.edu/epaa/v5n1.html/

Neuwirth Gábor (2008): *Az alapítványi iskolák eredményességi és „hozzáadott érték" mutatói*. Kézirat.

Raywid, M. A. (1994): Alternative schools: The state of art. *Educational Leadership*, 1. 26–31.

Somers, M-A. – McEwan, P. J. – Willms, J. D. (2004): How effective are private schools in Latin-America? *Comparative Education Review*, 1. 48–69.

Tomasz Gábor (2008): Oktatási intézmények a magánszférában. *Taní-tani*, 4. 3–19.

Tomasz Gábor (2009): Oktatási intézmények a magánszférában II. *Taní-tani*, 1. 3–15.

Várhegyi György (1996): *Független iskolák Magyarországon. Remények és valóság*. Alapítványi és Magániskolák Egyesülete, Budapest.

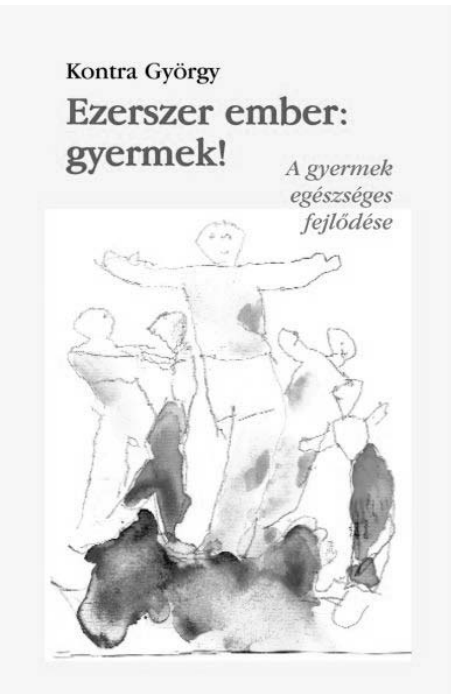

A Gondolat Kiadó könyveiből